

УДК 373.3.011.3

І. М. ДЯЧЕНКО

кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент
Класичний приватний університет

ФОРМУВАННЯ АКТИВНОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ СТУДЕНТІВ: ЦІННІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

У статті розкрито сутність понять “громадянська позиція студента”, “громадянськість”, “громадянська спрямованість”, “громадянська активність”, “громадянські цінності”, “моральні цінності”; висвітлено наукові погляди на процес формування громадянської позиції студентів у вищих навчальних закладах.

Ключові слова: активність, громадянин, громадянськість, громадянська позиція, національна свідомість, молодіжна політика, особистість, соціальна зрілість, студенти, формування, цінності.

Розбудова незалежної демократичної України вимагає соціально зрілої особистості з активною громадянською позицією, яка чітко усвідомлює свою роль у процесі державотворення, оскільки в громадянському суспільстві зростає відповідальність кожної особистості за прийняті рішення, відтак підвищується роль її громадянської позиції.

Серед основних завдань вищого навчального закладу, визначених ст. 26 (п. 4) Закону України “Про вищу освіту”, – “формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах” [3].

На формування громадянської позиції молоді людини впливають чинники, що детермінують процес соціалізації молоді загалом. Випускники вищих навчальних закладів сьогодні розпочинають свою фахову діяльність у непростих умовах, пов’язаних з подіями, що відбулися в нашій країні за останні два роки.

На етапі суспільно-політичної трансформації, спрямування на демократизацію, інформатизацію та глобалізацію студентська молодь постає перед складним вибором ціннісних орієнтацій та моделей поведінки, прагнучи водночас до повної самореалізації як особистості, громадянина й професіонала. Це зумовлює актуальність обраної теми, а **метою статті** стало розкриття сутності понять “громадянська позиція”, “громадянськість”, “громадянська спрямованість”, “громадянська активність”, “громадянські цінності”, “моральні цінності”; висвітлення наукових поглядів на процес формування громадянської позиції студентів у вищих навчальних закладах.

У кожній державі, зокрема в Україні, рівень розвитку громадянського суспільства відображає активна громадянська позиція молоді, формування якої у студентські роки наразі є педагогічною проблемою. Цьому питанню

присвячено науковій розвідці В. Астахової, М. Боришевського, В. Демчук, В. Мікуліна, А. Сігової, О. Сухомлинської, М. Шимановського та ін.

Питання соціальної активності окреслено в наукових працях К. Абульханової-Славської, Ю. Андреєвої, В. Бакірова, Є. Білозерцева, О. Газмана, А. Зосімовського, Л. Іванова, Т. Ільїної, Д. Кабалевського, Т. Кузіної, В. Максимової, Т. Мальковської, І. Павлова, В. Петрової, В. Радіонова, О. Самарцева, В. Сластьоніна, Г. Щукіної та ін.

Проблему цінностей досліджували М. Алексєєва, І. Бех, М. Боришевський, В. Давидов, Ф. Василюк, Т. Дмитрієва, Д. Ельконін, Н. Іванцев, С. Максименко, А. Маслоу, Р. Мейєм, В. Семиченко, А. Соколова, В. Турбан, Д. Узнадзе, І. Щербакова, В. Ямницький та ін.

Дефініції поняття “громадянська позиція” зводяться до: дієвості, глибокої відповідальності, активної впливовості особистості в суспільстві; усвідомленого сприйняття нею ціннісних проблем; ставлення до суспільних явищ і подій, поведінки, зумовленої цим ставленням; соціально зрілої зацікавленості й готовності працювати для розвитку рідної країни. Громадянська позиція людей визначає цінності громадянської свідомості, громадянського суспільства.

Громадянська позиція відображає політичні, юридичні, моральні права й обов’язки громадян щодо своєї держави, передбачає відповідальне ставлення до суспільства, професійної діяльності, до людей загалом і до самої себе зокрема. Громадянська позиція є відтворенням суспільного життя, громадянських прав і безпосередньо впливає на утвердження соціального статусу студента як громадянина, усвідомлення ним суспільних завдань, його соціальну активність. Рівень громадянської позиції багато в чому визначає загальнокультурний рівень розвитку студента.

Громадянська позиція відтворює громадянські якості особистості як повноправного суб’єкта соціальних відносин у демократичному суспільстві, життєві пріоритети, мету та способи її досягнення. Вона може виявлятися в різних формах: пасивній (пасивно-байдужій чи пасивно-оцінювальній), конформістській (приспосовницькій), протесаній, творчій – залежно від ситуації. Критерієм вияву громадянської позиції є здатність і бажання особистості відповідально й активно, на засадах демократизму, громадянського співробітництва, соціальної злагоди, гуманізму й толерантності взаємодіяти з соціумом, адекватно співвідносячи й узгоджуючи індивідуальні та загальносуспільні інтереси. У чесному, відповідальному ставленні до самого себе, до реалізації своїх здібностей на суспільну користь виявляється громадянськість особистості.

Громадянськість – це реальна можливість утілення в життя сукупності соціальних, політичних і громадянських прав особистості, її інтеграція в культурні та соціальні структури суспільства [2, с. 4].

Процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості студента в кінцевому результаті передбачає його здатність почуватися морально, соціально, політично, юридично дієздатним.

На думку М. Боришевського, “громадянська спрямованість є інтегральною характеристикою особистості як члена національної спільноти; саме в ній віддзеркалюється рівень, глибина усвідомлення людиною світу прав та обов’язків перед українською державою. Громадянська спрямованість є відносно стійкою системою мотивів, яка виникає на основі присвоєних індивідом громадянських цінностей, що набрали для нього суб’єктивної значущості і виступають внутрішніми спонуканнями до вияву самоактивності з метою реалізації таких цінностей у процесі життєдіяльності... Громадянська спрямованість є результатом виникнення у індивіда стійкої самоідентифікації зі змістом громадянських цінностей, що виступають як внутрішня потреба, засіб самоствердження й самореалізації, як умови визначення основних життєвих орієнтирів” [11, с. 6]. Як зазначає Г. Ващенко, у структурі їх змісту виокремлюють такі складники, як гармонія, добро, свобода, справедливість, сім’я як першооснова розвитку й формування особистості, народ і Україна [1, с. 41].

Як справедливо зауважує І. Краснощок, рівень успішності державної молодіжної політики безпосередньо залежить від динаміки та якості політичної та громадянської активності молоді: чим вищою є політична та громадянська активність молоді, тим ефективніше держава проводить політику щодо неї, та навпаки: чим вдаліше проводять реформи щодо молоді з боку держави, тим вищою є активність молоді, тим краще відбувається формування молодих громадян із активною громадянською позицією [6, с. 193–212].

Необхідною умовою та внутрішньо-психологічною основою виникнення громадянської спрямованості студентів є оволодіння відповідними громадянськими цінностями як одним із механізмів взаємодії особистості та суспільства, як суспільними ідеалами, що визначають загальні орієнтири життєдіяльності соціуму. Цінності визначають особливості й характер стосунків людини з навколишньою дійсністю, а також є передумовою формування поведінки особистості. Моральні цінності – це громадянські чесноти (патріотизм, відповідальність, сумління, чесність, людяність, порядність, доброта, наполегливість, працелюбство, сміливість тощо). Ціннісні орієнтації відображають усвідомлене ставлення людини до соціальної дійсності, визначаючи мотивацію її поведінки, впливаючи на її діяльність і самовизначення. Цінності впливають на світогляд, характер, поведінку, спосіб існування особистості.

На думку М. Рокича, цінності простежуються в культурі, суспільстві та особистості; вплив цінностей простежується практично в усіх соціальних феноменах, які заслуговують на вивчення; загальна кількість цінностей, що є надбанням людини, – порівняно невелика; усі люди володіють одними й тими самими цінностями, хоча й у різному ступені; цінності організовані в системи. М. Рокич розрізняє цінності термінальні та інструментальні. Під термінальними вчений розуміє переконання людей щодо мети й кінцевого стану, до якого вони намагаються наблизитися (наприклад, щастя, добробут, знання тощо), під інструментальними – уявлення про ба-

жані методи поведінки з метою досягнення термінальних цінностей (наприклад, взяти на себе відповідальність, вести себе по-діловому, сміливість, талант, незалежність, самоконтроль тощо) [5].

У моделі А. Маслоу вирізняються дві взаємозалежні групи цінностей: низькорівневі Д-цінності (дефіцитарні, тобто сформовані внаслідок незадоволення тих чи інших потреб, зумовлені потребою в чому-небудь) і високоорганізовані Б-цінності (буттєві, пов'язані з метапотребами й самоактуалізацією). При цьому реалізація нижчих цінностей є необхідною умовою формування та здійснення цінностей більш високого рівня [9].

У теорії Р. Інглхарта, заснованій на концепції А. Маслоу, акцентовано увагу на трансформації ціннісних систем різних суспільств, на взаємозв'язку процесів модернізації та ціннісних змін. На думку вченого, базові цінності особистості закладаються в ранні періоди життя й відображають соціально-економічні умови соціалізації в так звані "формативні" роки. Дослідник розподіляє цінності на "матеріалістичні" (економічний добробут, порядок і гарантована безпека, релігійні норми) і "постматеріалістичні" (самовираження та самореалізація, індивідуальна свобода, якість життя) [4].

В іншій теорії, автором якої є Х. Клагес, виокремлено цінності громадського обов'язку й визнання (дисципліна, порядок і слухняність) і цінності самореалізації (творчість, самоствердження, свобода). Як зауважує вчений, спрямованість на одну з цих ціннісних систем визначається, відповідно, "нормоцентричною" або "аутоцентричною" орієнтацією, тобто орієнтацією на соціальні норми або власні переконання [14].

Дослідник М. Яницький у запропонованій інтегративній моделі виокремив три варіанти спрямованості особистості: на цінності адаптації (здоров'я, матеріальний статок і розваги) – низький рівень; на цінності соціалізації (сім'я, кар'єра, престиж, суспільне визнання) або на цінності індивідуалізації (освіта, самореалізація, творчість, свобода, терпимість) – високий рівень [13].

Ціннісна регуляція поведінки людини здійснюється за допомогою співвіднесення її індивідуальних потреб і мотивів із нормами, прийнятими в суспільстві, тобто вся соціальна активність є соціально зумовленою формою задоволення індивідуальних потреб особистості. Водночас цінності регулюють також поведінку різних груп зокрема й соціуму загалом, забезпечуючи їхню стійкість і самовідтворення. Відтак, цінності тлумачать як основні детермінанти соціальної активності: особливістю ціннісної регуляції соціальної поведінки є те, що вона належить не до окремих дій або систем предметних операцій, а до набагато більших і триваліших актів діяльності, реалізованих упродовж усього життя особистості й пов'язаних із його сенсом [13, с. 70].

На думку Д. Леонт'єва, існують три форми існування цінностей: суспільні ідеали, наочні цінності й особові. Він запропонував можливі угруповання цінностей, об'єднані в блоки за різними підставами, що станов-

лять певні полярні ціннісні системи. Наприклад, групи термінальних цінностей:

– конкретні життєві цінності (здоров'я, робота, друзі, сімейне життя) – абстрактні цінності (пізнання, розвиток, свобода, творчість);

– цінності професійної самореалізації (цікава робота, продуктивне життя, творчість, активне діяльне життя) – цінності особистого життя (здоров'я, любов, наявність друзів, розваги, сімейне життя);

– індивідуальні цінності (здоров'я, творчість, свобода, активне діяльне життя, розваги, впевненість у собі, матеріально забезпечене життя) – цінності міжособистісних стосунків (наявність друзів, щасливе сімейне життя, щастя інших);

– активні цінності (свобода, активне діяльне життя, продуктивне життя, цікава робота) – пасивні цінності (краса природи та мистецтва, впевненість у собі, пізнання, життєва мудрість).

До групи інструментальних цінностей (за Д. Леонт'євим) належать:

– етичні цінності (чесність, непримиренність до недоліків) – цінності міжособистісного спілкування (вихованість, життєрадісність, чуйність) – цінності професійної самореалізації (відповідальність, ефективність у справах, тверда воля, старанність);

– індивідуалістичні цінності (високі запити, незалежність, незламна воля) – конформістські цінності (старанність, самоконтроль, відповідальність) – альтруїстичні цінності (толерантність, чуйність, глибина поглядів);

– цінності самоствердження (високі запити, незалежність, непримиренність, сміливість, незламна воля) – цінності прийняття інших (терпимість, чуйність, глибина поглядів);

– інтелектуальні цінності (освіченість, раціоналізм, самоконтроль) – цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття (життєрадісність, чесність, чуйність).

Як стверджує Д. Леонт'єв, регулююча дія цінностей полягає у визначенні вектора діяльності. Людина з домінуючою ціннісною регуляцією, на думку вченого, у своїй поведінці більшою мірою керується стійкими надситуативними орієнтирами та інтересами значущої для себе соціальної групи [8].

Суб'єктні цінності, на думку О. Музики, є основними регуляторами діяльності, це – “властивості особистості, які в контексті рефлексії людиною власного індивідуального досвіду усвідомлюються нею як внутрішні ресурси адаптації у мінливих життєвих ситуаціях, що сприяють задоволенню її потреб і досягненню цілей” [10, с. 51].

Найважливішими ознаками активної громадянської позиції студентів є “сильне, стійке, а не ситуативне, прагнення впливати на соціальні процеси та реальна участь у громадянських справах, яка продиктована прагненням змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний порядок, його форми” [12, с. 93].

Студенти, які мають активну громадянську позицію, мислять критично, свідомо аналізують політичні події, дотримуючись норм і правил поведінки та користуючись законними правами. Громадянське виховання є одним із основних засобів формування громадянської культури особистості студента на основі національних цінностей та світової культури.

Як зазначає І. Кривонос, “історична місія педагогів, вихователів, психологів, всієї громадськості – сприяти створенню таких суспільно-політичних умов, виробляти у молоді таку громадянську позицію, які б формували, підтримували, зберігали і розвивали національний характер. А завдання держави полягає у створенні належних умов для розвитку, формування і становлення повноцінного громадянина України” [7, с. 59].

Головними механізмами, за допомогою яких держава може підвищити свій авторитет серед молоді та впливати на формування її громадянської позиції, є: а) залучення молоді до участі в суспільно-політичному житті та системі реалізації державної молодіжної політики шляхом розвитку та підтримки молодіжної ініціативи; б) підтримка молодіжного підприємництва шляхом надання першої допомоги на початку бізнес-кар’єри та спрощення податкового навантаження на певний період часу; в) соціальна підтримка та захист молоді, допомога у вирішенні соціально-політичних, економічних і житлових проблем; г) вирішення проблем зайнятості молоді, створення умов для забезпечення молодих фахівців робочими місцями за обраною спеціальністю; д) проведення та популяризація масових заходів просвітницького характеру для морально-духовного та національно-патріотичного виховання; е) надання молодим громадянам певних гарантій щодо набуття якісної освіти, яка відповідатиме суспільним вимогам; є) популяризація здорового способу життя, попередження негативних проявів у молодіжному середовищі тощо [6, с. 193–212].

Висновки. Отже, громадянська позиція сучасного студента виявляється та формується в конкретних справах, у ставленні до людей та суспільства, у способах самореалізації та соціальній активності особистості. Залежно від того, наскільки соціально зрілою особистістю є студент, наскільки значущою для нього є самореалізація як майбутнього фахівця, настільки успішною буде його громадянська позиція.

Список використаної літератури

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків / Г. Ващенко. – 3-тє вид. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
2. Громадянське виховання: нові виклики сучасних реалій в умовах трансформації суспільства: науково-допоміжний бібліографічний показчик / уклад.: З. М. Горова, В. В. Косенко; В. В. Косенко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – 128 с.
3. Закон України “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>.
4. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
5. Карандашов В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашов. – Санкт-Петербург : Речь, 2004. – 46 с.

6. Краснощок І. П. Особистісна самореалізація майбутнього вчителя в навчально-виховному середовищі педагогічного університету: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / І. П. Краснощок. – Кіровоград, 2002. – 214 с.
7. Кривонос І. В. Український національний характер у національній системі виховання молоді / І. В. Кривонос // Молодежь и общество: пути решения проблем: сб. научных трудов: в 2 т. / науч. ред. В. Н. Соколов. – Одесса: ИСЦ, 2001. – Т. 2. – 2001. – С. 57–59.
8. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е изд., испр. – Москва: Смысл, 2003. – 486 с.
9. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу – Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997. – 304 с.
10. Музика О. Л. Здібності у системі ціннісної регуляції розвитку творчо обдарованої особистості / О. Л. Музика // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: зб. наук. праць / за ред. В. О. Моляко. – Т. 12. – Вип. 5. – Ч. I. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 49–55.
11. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості: монографія / авт. кол.: М. Й. Боришевський та ін.; за ред. М. Й. Боришевського; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ: Міленіум, 2006. – 297 с.
12. Романів Т. Засади формування активної громадянської позиції молоді / Т. Романів // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 травня 2009 р., м. Дрогобич) / наук. ред. С. А. Щудло. – Дрогобич: ДДПУ, 2009. – С. 92–94.
13. Яницкий М. С. Ценностное измерение массового сознания / М. С. Яницкий. – Новосибирск: СО РАН, 2012. – 237 с.
14. Klages H. Do we all become egos?: on the future of value change / H. Klages // Politische Studien. – 1994. – Vol. 45. – P. 35–43.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016.

Дяченко І. Н. Формирование активной гражданской позиции студентов: ценностные детерминанты

В статье раскрыта сущность понятий “гражданская позиция студента”, “гражданственность”, “гражданская направленность”, “гражданская активность”, “гражданские ценности”, “моральные ценности”; освещены научные взгляды на процесс формирования гражданской позиции студентов в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: *активность, гражданин, гражданственность, гражданская позиция, национальное сознание, молодежная политика, личность, социальная зрелость, студенты, формирование, ценности.*

Dyachenko I. The Formation of an Active Civil Position of Students: Axiological Determinants

In the article the essence of the concepts “civil position of student”, “citizenship”, “civic orientation” “civic engagement”, “civic values”, “moral values”; lit scientific views on the formation of civil position of students in higher educational institutions.

The development of independent and democratic Ukraine requires socio a Mature personality with an active civil position, which clearly understands its role in the process of state formation. In civil society increases each person’s responsibility for the decisions taken, the role of its civil position.

On the formation of civic position of a young man influenced by the factors determining the process of socialization of young people in General. Criterion displays of citizenship is the ability and willingness of the individual to responsibly and actively, on the principles of democracy, civic cooperation, social harmony, humanism and tolerance to interact with society, adequately correlating and aligning individual and social interests. In a

fair, responsible attitude to himself, to the realization of their abilities for the common good manifested the citizenship of the individual. Citizenship is a real possibility of the realization of the social, political and civil rights of the individual, his integration in the cultural and social fabric of the society. The process of formation of civic consciousness as integrated quality of the individual student ultimately assumes his ability to feel morally, socially, politically, legally binding contracts.

A necessary condition and the internal psychological Foundation for the emergence of the civil orientation of students is the acquisition of appropriate civic values as one of the mechanisms of interaction between the individual and society, as social ideals, which define the General orientations of the life of society. Values determine the particular nature of man's relationship with the surrounding reality, acting as a prerequisite for the formation of individual behavior. Moral value is civic virtue (patriotism, responsibility, conscience, honesty, humanity, decency, kindness, perseverance, hard work, courage and the like). Value orientations reflect a conscious person's attitude to social reality, defining the motivation of its behavior, influencing its activity and self-determination. Values affect attitude, character, behavior, way of existence of the individual.

Key words: *activism, citizen, citizenship, citizenship, national consciousness, youth policy, personality, social maturity, students, formation, values.*